

UDK/UDC: 728.6 (497.5 Vinodol)

39:72> (497.5 Vinodol)

Stanko Antić, Selce, dr.sc., u mirovini,
istraživač povijesti vinodolskog prostora

TRADICIJSKO GRADITELJSTVO VINODOLA¹

Sažetak

Članak daje pregled povijesno-kulturne baštine Vinodola, napose graditeljstva. Glavna je pozornost usmjerena na tradicionalnu, srednjovjekovnu kuću, napose na kuću s balaturom (shodištem). Kuća se promatra u cjelini svog okruženja, s dvorištem, okućnicom, u seoskoj sredini, a u središtu je propitivanje kako je živio vinodolski težak i zašto je izgradio upravo takvu kuću. Povijesno promatrano vinodolsko graditeljstvo prikazano je u pet slojeva. Počevši od prizemnice (potleušica u kamenu), kuće na kat s vanjskim ili unutrašnjim shodištem, postruralne kuće, zatim gradske kuće, do turističke kuće. Članak je dio izvješća o istraživanju vinodolske graditeljske baštine, u okviru kojeg je autor detaljno fotografirao većinu starijih vinodolskih kuća i detalje stare arhitekture, istražio gotovo svu tiskanu literaturu i web izvore o toj tematici te pripremio knjigu koja će uskoro biti spremna za tisak.

Ključne riječi

Vinodol, povijesno – kulturna baština, narodno graditeljstvo, vinodolska kuća sa shodištem, tradicionalno (običajno) graditeljstvo, kamen kao osnovni graditeljski materijal, novine u graditeljstvu.

¹ Ovaj članak je dio opsežnijeg istraživačkog projekta o graditeljskoj baštini vinodolskog kraja, u kojem sam na terenu istraživao (fotografirano je skoro sve što čini starije vinodolsko graditeljstvo, oko 5 tisuća snimaka), iščitao literaturu i pretražio web stranice, te je pri kraju elaboracija monografije. U prvom dijelu monografije cjelovito je obrađena graditeljska baština Vinodola, a u drugom je prikaz po većim mjestima. Knjiga će biti pripremljena za tisak do kraja 2009. godine.

Riječ-dvije na početku

Vinodol ima bogatu graditeljsku baštinu, koju čine: a) ostaci ilirsko-rimsko-grčkog graditeljstva, b) srednjovjekovno (hrvatsko) narodno graditeljstvo, c) novovjeko graditeljstvo, d) sakralno graditeljstvo, e) stare gradine, kašteli, te f) različiti predmeti u kamenu na terenu. Posebnu vrijednost ima srednjovjekovno narodno (ruralno, tradicijsko, hrvatsko) graditeljstvo. Ono pripada hrvatskom puku, a vremenski pokriva punih tisuću godina, od doseljenja prvih hrvatskih skupina na područje Vinodola do 19. stoljeća, ali ne zamire ni u novije vrijeme.

Središnji dio tog opusa čini tradicionalna vinodolska kuća (sinonimi: starohrvatska kuća u Vinodolu, vinodolska srednjovjekovna kuća, ruralna kuća u Vinodolu), i to kuća s balaturom (shodište, trijem). Veliku vrijednost imaju

i stare kuće bez balature, koje imaju unutrašnje shodište na kat. Prve (kuće s balaturom) vode trag do antičkog graditeljstva, tj. pripadaju mediteranskom graditeljskom krugu, a druge do kontinentalnog graditeljstva, tj. pripadaju podalpskom i srednjoeuropskom graditeljskom krugu. Te činjenice važno je imati u vidu kada se govori o europeizaciji Hrvatske, jer je Vinodol od najstarijih vremena, prethrvatskih i hrvatskih, srašten u europsko kulturno podneblje, napose graditeljsko.

Prve hrvatske skupine, naviknute na selilački način života i poluvojničku organizaciju, suočile su se ovdje s potrebom za krovom nad glavom i to su činile iz drva (trupci i šiblje), ali su ubrzo počeli tom materijalu dodavati kamen i tako su nastale prve kamene kućice. Bile su to najprije drvene stračare, a potom kamene potleušice, koje čine početke prebivanja Hrvata u ovom, vinodolskom kraju. No fizičkih tragova drvenih nastambi nema, te se taj dio naše graditeljske baštine može samo pretpostaviti. Malo je tragova i od prvotnih kamenih nastambi, tek nekoliko kućica koje imaju male sličnosti s prvotnim kamenim potleušicama. No njih je lakše rekonstruirati, jer u svakoj od tisuće srednjovjekovnih kuća, koje nalazimo na terenu, ima po koji detalj tih prapočetaka narodnog graditeljstva.

Dakle, prva je nastamba vinodolskih Hrvata drvena stračara i kamena potleušica (prvi povijesni sloj), ali najveći i povijesno- kulturno najvažniji dio vinodolske graditeljske baštine čini tradicionalna kuća na kat, s vanjskim i unutrašnjim shodištem, koja se obično vezuje uz srednji vijek, pa govorimo o srednjovjekovnom tradicionalnom narodnom graditeljstvu (drugi povijesni sloj). S industrijskim društvom vezuje se daljnji napredak vinodolskog graditeljstva, najprije obnovom starih kuća i izgradnjom novih, s gradskim sadržajima i izgledom (treći povijesni sloj). Krajem 19. i kroz 20. stoljeće dolazi do značajnih novina u graditeljstvu, jer se grade gradske vile i ljetnikovci, te gradske stambene kuće (četvrti povijesni sloj) i najzad turističke kuće (vikendice, *apartmanska kuće*, turistička naselja i slično) u početku više uz obalu, a potom i u unutrašnjem dijelu Vinodola (peti povijesni sloj). Sve to u cjelini čini graditeljsku stvarnost Vinodola koja je stvarana kroz više od tisuću godina. No ono što u svemu tome čini privlačnu komponentu i predstavlja važnu stavku vinodolskog, hrvatskog identiteta, narodno je graditeljstvo, napose tradicionalno.

Ali ne radi se samo o kući kao strukturi zidova i krova nego o ljudima koji su ju gradili i u njoj živjeli. Kad se nađemo pred nekom od tih srednjovjekovnih kuća, pomišljamo na ljude koji su ju gradili i u njoj živjeli kroz više stoljeća. Produbljenim razmišljanjem bude se asocijacije na ljude koji su ovdje rađani, učinili prve životne korake u krugu kuće, razmjenjivali prve ljubavne dodire, vjenčavali se i rađali, radovali se i plakali, umirali i ostavljali za sobom ožalošćene. Mislimo na težak život vinodolskih težaka, napose na one koji su

odatle otišli u svijet za *koricom kruha*, od kojih se neki nikada nisu vratili, a njihove majke i očevi, žene i djeca za njima ostajali u tuzi.

Kuća, svaka pa i naša vinodolska, materijalni je svjedok načina života; građene su po mjeri toga, pa su se mijenjale promjenom uvjeta i kvalitete života. Skroman i težak život vinodolskih težaka dao je srednjovjekovnu, tradicionalnu kuću. Kad se život počeo ponešto mijenjati, Vinodolci su preuređivali svoje kuće, a nove gradili po mjeri tih promjena. Onda su u Vinodol došli ljudi iz drugih krajeva, pa su sa sobom donijeli svoj pogled na život, svoju koncepciju življenja i počeli graditi kuće na nov, svoj način, poštivajući više ili manje graditeljske običaje nove sredine. Došli su i turisti, za koje je trebalo izgraditi odgovarajuću infrastrukturu, a to je definitivno okrenulo graditeljsku situaciju na drugu stranicu.

U ovom članku posebno se bavimo starijim vremenima, tj. starom, srednjovjekovnom, tradicionalnom, narodnom kućom. Ali pod njom mislimo ne samo na kuću u užem smislu (zgrada i život u njoj) nego i na njezino *prirodno* okruženje: dvorište, okućnica, pejzaž, uža seoska zajednica (ruralna struktura naselja). Kad se nađemo pred nekom od ovih kuća, u vidokrugu su nam svi ti elementi cjeline, upravo onako kako je to i u starija vremena činilo zajednicu življenja. U tim kućama živjela je obitelj, često zajedno tri i četiri generacije (od djedova do prauočadi), ali njihova kuća i oni sami, nisu bili izolirane skupine nego dijelovi proširene seoske zajednice, vezane najčešće obiteljskim sponama, a svakako jednakim životnim (socijalnim, ekonomskim, vjerskim i etničkim) položajem vinodolskog težaka. Oni su bili upućeni jedni na druge, u dobru i zlu, radu i radovanju. Zato nije moguće graditeljstvo promatrati u užem smislu, kao slaganje kamen na kamen da se u prostoru dobije krov nad glavom, nego mnogo šire, pa to prelazi okvire arhitektonske studije.²

Dodajmo tome i mali povijesni osvrt nastajanja i razvoja vinodolskog graditeljstva. Kad su u ovaj kraj došle prve hrvatske skupine, ponijele su sa sobom svoj stari način života, stare navike i potrebe. Ovdje su se suočili s novom zbiljom, koja je definitivno opredijelila njihovu budućnost: ono što su zatekli, nove prirodne uvjete života i drugačiju kulturu prethodnika (Ilira, Grka, Rimljana...), sve bitno drugačije od onog kako su živjeli ranije, kao nomadi i pretežno stočari, s ratničkom tradicijom. Bilo je pitanje nastaviti selidbu ili ovdje ostati, pa oni koji su se odlučili ostati, morali su potražiti krov nad glavom. Neki su se sklonili u zemunicama i spiljama, drugi u zatečenim zgradama, trećima nije bilo druge nego podići stračaru. Ovi treći su počeli liniju vinodolskog narodnog graditeljstva, koju su potom slijedili svi doseljeni Hrvati.

² Upravo projekt o vinodolskog graditeljskoj baštini nije samo graditeljska nego multidisciplinarna studija, u kojoj tematiku mislimo i kulturološki, sociološki, etnološki, ekonomski, tj. sa svih strana koje su nam bile dostupne.

Pritom su koristili ono što su vidjeli kako su prethodnici gradili kuće, koristili su se njihovim iskustvom. U tome su im pomogli članovi obitelji Frankopana i Zrinskih, misionari a napose pavlini. Kad su počeli raditi na gradnji cesta i pruga, te novih gradova (Rijeka, Trst, Zagreb...) naučili su graditi na "pravi" način.

Frankopani su pritom odlučujuću ulogu odigrali u formiranju kuće na shodište, između ostalog i tako što su na obalnom području svojih posjeda izgradili zgrade u tom stilu. Primjeri toga su frankopanska kuća u Crikvenici (dvor, po čemu je istočni predio grada dobio ime Dvorska, Podvorska, ali nisam našao nikakvih tragova) i u Selcu, na glavnom trgu, gdje i danas postoji zgrada, koju mještani zovu Dvor ili Harmica.

Selački povjesničar Ivan Lončarić Papić na osnovi svojih povijesnih istraživanja nacrtao je tu staru frankopansku kuću, kako ju vidimo u prilogu. (S. Antić: Selce... i S. Antić: Papićeva Luč). To je bila jednokatnica, sa shodištem i voltanim ulazom u prizemlje. Po tom tipu građene su sve srednjovjekovne kuće u Selcu.

Savjetom su im pomagali misionari s Krka i pavlini (samostan u Crikvenici i Novom), koji su bili izvrsni majstori u kamenu (V.Uremović: "Pavlini u Crikvenici"). Tijekom vremena formirana je suma znanja i iskustva u građenju, koja je izrasla u kulturno dobro. Nije bilo nikakvih pisanih uputa, planova i pravila, koja su zadana i obvezna. Ipak se gradilo po stanovitim pravilnostima, a to se vidi iz svake pojedine stare kuće. Tu je pravilnost činilo zajedničko znanje vinodolskih graditelja, koje su stekli praksom i kojeg su se svi pridržavali. To iskustvo i znanje vrijedan je dio naše kulturne baštine. Kuće koje nalazimo posvuda u Vinodolu objektivizirani su fond tog znanja i tih običaja, materijalni svjedok te kulturne baštine.

Vinodolska stara kuća, kad ju danas promatramo, predstavlja se kao knjiga iz koje čitamo o hrvatskom življu u ovom kraju u srednjem vijeku. Ta je kuća dio cjeline, tj. pripada jedinstvenom etničkom (Hrvati), kulturološkom (čakavski ikavci), gospodarskom (agrar), religioznom (katolici), tradicionalnom i povijesnom skupu, koji se ukratko zove vinodolskim, u konkretnoj povijesnoj zbilji (srednji vijek) i prostoru. Kad se taj skup počeo mijenjati, promijenila se kuća. Danas to više nije taj stari, srednjovjekovni Vinodol, pa ni kuće koje grade današnji stanovnici nisu više onakve kakva je bila srednjovjekovna kuća. Tu je danas višenacionalna skupina, ljudi iz raznih krajeva Europe, raznih kulturoloških, religioznih, gospodarskih, tradicionalnih i socijalnih odlika. Svaki od njih ima svoju životnu filozofiju, svoju koncepciju življenja, svoje potrebe i navike, svoja znanja i iskustva, pa ako su došli iz iste sredine, razlikuju se po tim osobinama, a to se manifestira u razlikama što ih vidimo u današnjem Vinodolu. Gradi se u novijim materijalima i novim tehnikama, novim stilovima i pravilima. Graditeljstvo se danas toliko razmahalo

i svakodnevno sve više troši vinodolski prostor, pa se vidno mijenja graditeljska slika Vinodola.

U toj šarenoj situaciji još uvijek opstoji tradicionalna vinodolska kuća a) kao ruševina (na terenu sam našao pedesetak ruševnih kuća, ali još uvijek u prepoznatljivom stanju), b) kao kuće koje još zadržavaju sve odlike svoje izvornosti, c) kuće na kojima su izvršene intervencije raznih vrsta, ali su očuvani neki tradicionalni elementi i d) kao nove kuće s po kojim detaljem starine. Tako tradicionalno vinodolsko graditeljstvo i dalje živi, opire se promjenama, ali i privlači svojom osobitošću, te je u ovo naše turističko vrijeme za mnoge privlačna snaga, turistička meka.

Graditeljsku situaciju nekog kraja uputno je promatrati šire kao ruralno-urbanu strukturu, tj. kao organizirani prostor (prostorna geografija). Kad to činimo u Vinodolu, prepoznajemo stara naselja i u njima pojedine starije objekte, pa se dobiva prilično jasna predodžba kako je bilo u agrarnom društvu i ranijim desetljećima industrijskog doba. Tu je dvadesetak većih ruralnih cjelina (sela) i u njima stotinjak zaselaka ili seoceta. Takvim su nastala po dolasku hrvatskih skupina, najprije po dolini a potom i na obalnom području. Končno je ruralno-urbana struktura formirana već krajem 18. stoljeća, kakvu i danas nalazimo u osnovnim konturama, ali se stalno mijenja s naglašenim modernim urbanim sadržajima.

Kuća kao dio ruralne cjeline

Vinodolske kuće bitno su određene ruralnom strukturom prostora, te govorimo o ruralnim kućama. Kako se ta struktura mijenjala dobivanjem gradskih elemenata, mijenjala se i kuća. Zato govorimo o tri faze: ruralnoj, ruralno-urbanoj i urbanoj, s tim da je Vinodol i dalje ostao ruralno bitno obilježen. Tome odgovaraju i tri tipa kuća: ruralne, ruralno-gradske i gradske, ali kao što pojedine faze nisu vremenski zatvorene, tako ni spomenuti tipovi ne isključuju jedan drugog, nego primjerice nove gradske fazenalazimo sva tri tipa kuća, s tendencijom da se pomalo gube kuće prethodnog tipa, ali to će potrajati i Vinodol će i za mnogo idućih godina ostati prepoznatljiv sa svojim starijim kućama. Kad njih nestane, izgubit će ono što ga čini jedinstvenim, posebnim, jednim u mnoštvu sličnih.

Kako prirodnu sredinu vinodolskog kraja čine tri područja (obalni, zaobalni i gorski), to su postojale stanovite razlike u artikulaciji ambijentalne sredine i gradnji kuća. U obalnom i zaobalnom području prevladavala je kuća na kat, sa shodištem i dvorištem, a u gorskim naseljima najčešće su prizemnice ili kuće na kat s unutrašnjim shodištem. Kako su se Vinodolci bavili stočarstvom, zemljoradnjom, vinogradarstvom, maslinarstvom i smokvarst-

Grizane, Antovo

vom, to su prostor u kući i oko nje, unutar dvorišta i široj okućnici, uređivali za takve potrebe. Oni koji su se bavili i ribarstvom gradili su kuće uz more, s navozom za čamce i prostorom za rastiranje mreža.

U toj je strukturi temeljna graditeljska jedinica bila kuća, sa svojim ambijentalnim okruženjem, koji čini dvorište i okućnica. U najstarije vrijeme kuća je bila zajednički dom za ljude i blago. Kasnije je blago odvojeno u poseban prostor, u kući a potom izvan nje, u dvorištu, ali je uvijek bio dijelom tog ambijenta. Uz kuću su bili i drugi poljoprivredni sadržaji, a u kući konoba za vino i spremište za smokve, ulje i druge poljoprivredne proizvode.

Stara je narodna kuća imala dvorište (dvor), tj. prostor ograđen visokim zidom u čijem okviru je bila kuća, štala i sjenik, šterna, gnojnica (gomila), jama za vapno (vapnenica), zahod i sl. U nekim je dvorištima bilo vanjsko ognjište a nađe se i kuća koja je u dvorištu imala kameni stol i klupu, kameni brus i kameni sud za ulje. Domaćice su rado uzgajale cvijeće, pa je u svakom dvorištu bio vrtić, kameni sud ili tegle (lonci) s cvijećem. Našla se i po koja voćka, obično smokva, brajda (baras) s lozom, a u nekima mali vrt u kojem su domaćice imale grm peršina i drugog bilja dnevno potrebnog u kuhinji.

U nekim selima kuće su bile otvorene prema okućnici, tj. zid je bio samo s jedne strane, prema putu, a iza kuće ili sa strane kuća je bila direktno u okućnici. Okućnicu je činio vrt, vinograd, voćnjak, štala i gumno (za mlaćenje žita).

Grižane, Kostelj

Kuća, oko nje dvorište i okućnica organska su cjelina stare ruralne vinodolske kuće. Zaselak je bio spoj nekoliko takvih cjelina, koje su se dodirivale dvorišnim zidom ili granicom okućnice. Sve je povezivao seoski put. Te su skupine u nekim selima činile gomilu kuća (na okupu), a u nekima su bile raspoređene u nizu, obično uz seoski put. Treći su bile kuće rasute u prostoru bez nekog reda. Zanimljiva je pojava da su bibrirska sela većinom sastavljena iz triju skupina kuća, primjerice Jargovo, koje se proteglo podno primorskog bila. Skupina griških sela Kostelj sastavljena je od više gomila kuća, a svaka ima svoje ime (Katunari, Pelići, Rošići, Karlići, Balasi...).

Zaselak je u većini slučajeva bila rodovska (šira porodična) zajednica. U prvo svrijeme u to bile obitelji pa kako su se granale, gradile su nove kuće. Stanovnici su u početku bili istog prezimena, pa su se u mnogo slučajeva i zaseoci po njima nazvali (Baretići, Saftići, Barci, Lončari, Tonkovići, Pančići, Markulini, Blaškovići...), ili obratno, oni su dobili ime po zaseoku u kojem su živjeli. Stanovništvo se miješalo, dolaskom novih ili ženidbom, pa su te male ruralne cjeline rasle, ali s ljudima različitih prezimena.

Taj seoski prostor (kuća, dvorište, okućnica) u mnogome je bio uvjetovan i prirodnom sredinom, pa su se sela formirala tih uz obalu, u pitomoj

drugi (Selce) ili rasuto po primorskom bilu (Dramalj), a u zaobalju uz potok ili veći izvor vode, na obroncima (pašnjaci), uz plodna polja itd. Konfiguracija tla u mnogome je diktirala i ruralnu organizaciju prostora i u njemu položaj svake kuće, pa su malo drukčije kuće na strmim terenima, a drukčije u ravnici. Kuće su većinom okrenute su k jugoistočnoj strani, a na buri okrenutoj strani bile su zatvorene (bez prozora). I seoski su putovi utjecali kako će se kuće formirati; pa su kuće uz glavne prometnice drukčije od onih na seoskim putovima. I najzad, na organizaciju prostora i kuće u njemu utjecala je i organizacija općina i crkvenih župa, te tradicijska kultura pojedinih općinskih skupina, pa tako ima razlika u nekim detaljima grižanskih i bribirskih kuća, ali su one neznatne.

Prve kuće (prizemnice)

Kao što je rečeno, u početku su nastambe gradili od drva i šiblja, ukopavajući ih u zemlju na strmijim terenima. Od zatečenih ostataka ilirskih i rimskih nastambi vidjeli su kamene građevine, pa su i sami uz drvo i zemlju počeli koristiti i kamen. U početku su ga slagali bez vezivnih materijala (suhozid), ali su na zatečenim starinama vidjeli da je moguće koristiti živo vapno kao vezivni materijal. Na ostacima starih crkava po Vinodolu i danas se vidi zidove koji su građeni sa živim vapnom, primjerice crkve sv. Magdalene i sv. Jeronima u Bribiru. Koristili su to i graditelji ilirskih i rimskih gradina, a kasnije i pri gradnji srednjovjekovnih kaštela. Puku je vapno bilo u početku nepristupačno, a prve vapnenice javljaju se nešto kasnije. Stare kuće koje danas nalazimo u prostoru građene su s uporabom morta (smjesa pijeska i vapna), i to većinom pri izgradnji nosećih zidova, za vezivanje vanjskog sloja (debelih zidova), uglova i završetaka. Popunjavanje reški na zidovima tom masom počelo se koristiti nešto kasnije.

Kako je to bio stočarski živalj, koji se sa stokom selio i s njom živio, kao dijelom svoje životne zajednice, to su u prvim kućama skupa živjeli. Prva stara hrvatska kuća bila je zajednička za ljude i njihovo blago, najčešće u jednoj prostoriji. Zato su prve kuće bile od jedne prostorije, u kojoj su prostor zajednički koristili i članovi obitelji i njihovo blago.

Bile su to prizemnice, s pravokutnim tlocrtom, pri čemu je izdužena, tj. prednja strana bila okrenuta k suncu. Imala je jedna vrata, i to na prednjoj strani, okrenutoj suncu. Kad su kuće građene na strmini, pred vratima su izgradili stubište, pa je to začetak shodišta na jednokatnicama. U početku vrata su bila zajednička za ljude i blago, a kad je prostor podijeljen, otvorena su posebna vrata za stoku. Imale su najmanje jedan prozor na dijelu za stanovanje i manji otvor u dijelu za blago. Prozori su bili mali i okrenuti k sunčanoj strani.

Prizemnica

U početku su imale otvoren strop, a kad je on pregrađen iznad njega je uređen sjenik, u kojem su u brojnijim obiteljima spavala djeca i mlađi ukućani.

U potleušicama koje su imale pregrađen prostor za ljude i blago bila je jedna stambena prostorija u kojoj se kuhalo i spavalo, tj. cjelodnevno boravilo. Kad je blago iseljeno u dvorišne zgrade, u kući je uređen podrum, konoba.

Dakle, srednjovjekovna potleušica bila je kuća od dviju prostorija: za stanovanje i gospodarske potrebe. S vremenom su postale većih volumena, strukturalno kompleksnije, s dvije ili više soba, kuhinjom i konobom, koje su bile vezane hodnikom i jednim ulazom.

Oko kuće su ogradili prostor (u suhozidu), s jednim vratima, obično na prednjoj strani. Zid je bio poviši, iznad dva metra kako bi bolje zaštitio unutrašnjost od (zlih) ljudi i bure. Unutar dvorišta uredili su prostor za blago, gomilu (gnojnicu), vapnenicu, mali bunar ili cisternu, posadili koju voćku i lozu, te mali vrt.

Krov je bio na dvije strehe, u početku pokriven šibljem, zatim kamenim pločama, a onda crijepom. S krova su skupljali kišnicu i tako dopunjavali vodu (šterne); ako je u blizini bio izvor ili potocić, koristili su ga za dnevne potrebe te za napajanje stoke i polijevanje vrtova ili ukopavali jamu da dođu do izvora vode (vrela, bunari).

Kuće na kat (na pod) sa shodištem (balaturom)

Mnogo češće nalazimo kuće na kat, katnice i baš se na njima ogledaju bitne karakteristike narodne arhitekture Vinodola:balatura (shodište). U narodu se još čuje naziv *kuće na pod*, a to je prostor koji je od prizemlja odvojen podom), kao i kuće sa suhitom (tavanom).

Da bi se izgradilo kuću na kat, bilo je potrebno mnogo više graditeljskog znanja i sposobnosti, jer se trebalo rješavati mnoge probleme, među njima ovladati statikom, organizacijom prostora, tehnikom građenja, materijalima za građenje itd.

Naravno, nije se sve dogodilo odjednom, nego je najprije na potleušici iskorišten tavan, onda je krov malo podignut da se dobije korisni prostor pod njim. Ili je pod kućom, osobito kod onih koje su na kosini brijega, ugrađen prostor za blago, a onda je dograđena etaža. Tada je trebalo riješiti prilaz na drugu etažu, a on je izgrađen izvana, kao shodište, koje je imalo stepenište i malu terasu (ganak). S nje se ulazilo u kuhinju, a iz nje u sobu. Kasnije su otvorili posebna vrata za sobu, a onda između sobe i kuhinje izgradili hodnik, iz kojeg su išli u sobu i kuhinju, te na tavan, a u njoj držali škrinju i eventualno su na škrinji djeca spavala, kasnije su tu uredili i zahod. To su bile kuće na pod, a pod je bio na drvenoj konstrukciji (grede i daske). Upravo je po toj drvenoj konstrukciji ta međukatna pregrada zvana pod, za razliku od zemljanog sloja na donjem prostoru kuće.

Gledano izvana na staroj narodnoj kući karakteristično je shodište (balatura, trijem), koje je uvijek na prednjoj strani kuće. S gornje je strane mala terasa (ganak), ograđena kamenim zidom. S donje je strane ulaz u donji, prizemni dio, konobu, volte. U većini je kuća ispod shodišta bio i kotac za ovce i koze, kokošinjac ili malo spremište za drva. Neke su kuće imale i više otvora, volti.

Shodište s čitavom tom građevinom činilo je veliku masu kamenja, koje je skupljeno prilikom pripreme terena za gradnju i iskopina temelja, odnosno ravnjanja tla. S vanjske je strane zid formiran slaganjem kamena, najčešće kako je nađen u prirodi ili lomljen od stijena, iza kojega je nabacana hrpa kamenja. U početku to je bio suhozid, a potom su kameni blokovi povezivani malterom od pijeska i vapna. Zidovi su ostajali otvoreni, bez prikrivanja malterom. Rustikalni, što im je davalo posebnu draž.

Takvo shodište predstavlja povijesnu pripadnost vinodolske srednjovjekovne graditeljske tradicije sredozemnom kulturnom krugu, i to iz antičkih vremena. Takve se nalazi još u nekim primorskim krajevima, napose na otoku Krku. No, shodišta imaju i kuće u drugim krajevima Hrvatske i obližnjim srednjoeuropskim krajevima, napose u alpskom području. U nekim primorskim krajevima drukčije su balature, jer je terasa (ganak) na betonskoj ploči, koja

dijelom leži na dvorišnom i kućnom zidu, a dijelom na kamenom ili betonskom stupu. Ispod nje nema volti, tj. nadsvođenih, tunelastih prolaza za podrumске prostorije, kakve imaju vinodolska shodišta. Ukoliko i ima ovalnih elemenata, oni su samo ukras ili prisjećaju na tradicionalni ovalni svod (volutu), ali nemaju konstruktivnu ulogu.

Kuće su imale dvoslivni krov, s niskim zabatom, kako bi preko krova lakše prelijetala bura. Na zabatu je obično bio mali tavanski otvor za prozračivanje ili veća vrata, ako je služio kao sjenik. Na nekim je kućama na zabatnoj strani bio i prozor.

Osnova kuće je pravokutna, pa su u fronti bile soba i kuhinja, a kasnije dograđen i hodnik. Na toj su strani, u zaštiti od bure i okrenutoj k suncu, bili shodište, vrata i prozori. Ispod shodišta su otvori (volte, bolte, svodići), koji vode u podrum. U gornjem dijelu oni su polukružni, izgrađeni od masivnih zidova. U nekim tunelima na bočnoj strani su vrata za manje prostorije (za blago ili drvarnicu). Na kraju su tunela vrata za podrum (obično istog, ovalnog nadvratnika).

Neke kuće imaju jednu vultu (manje kuće), a neke dvije, tri, čak i četiri. Volte oblika polukružnog tunela vode u podrum, a manje, obično pravokutna oblika, služe za kotac ili kokošinjac. Okvirni dio je od većih kamenih blokova, lomljenca ili tesanca, a unutrašnji dio tunela i vanjski zid od lomljenog kamena manjih volumena. Reške nisu odmah popunjavane, nego je to činjeno kasnije, ponavljano više puta.

Stubišta su od kamena. To su veliki kameni blokovi, koji naliježu jedan na drugi, a nosi ih potporni zid. Složeni su većinom uz dvorišni zid, a radi sigurnosti većinom imaju s druge strane zidić. Ispod stubišta su mali otvori koji služe kao kotac, kokošinjac ili drvarnica. Na shodištu je terasa (ganak), koja je ograđena zaštitnim zidićem. U nekim kućama nad terasom je krovište ili baras s vinovom lozom, ali to nije bitan element shodišta vinodolske kuće, kao kod drugih hrvatskih kuća.

Kuće s unutrašnjim stepeništem

Drugi tip vinodolske ruralne kuće (na pod) su kuće s unutrašnjim stubištem, tj. nemaju shodišta (balature). Nalazimo ih na čitavom terenu te se mogu smatrati dijelom graditeljske baštine Vinodola, napose one starije, usporedno s prikazanim tipom kuće s balaturom. Njihova prednja strana je ravna, tek u postruralnim kućama nalazimo balkone. Ulazi ovih kuća slični su ulazima onih prethodno prikazanim. Isto je i s prozorima. Vrata i prozori su u ravnini zida, a tek rijetko su ulazna vrata nešto uvučena, radi zaštite od kiše i vjetra. Slični su i krovovi, obično dvovodni, pokriveni kanalicama.

U ovim kućama rijetko je bio prostor za blago, jer je odmah izdvojeno u poseban dvorišni prostor. Ali je redovno u njima konoba, koja služi za čuvanje vina i drugih proizvoda. Nerijetko se na njihovim tavanima nalaze sjenici, u koje se ulazi s strane, dvorišta ili puta. Dvorišta su identična s prethodno prikazanim tipom kuća, ali ove kuće obično su na rubu dvorišta te se u njih ulazi s puta i iz dvorišta. U tom slučaju vanjski ulaz sličan je prikazanim portalima, a unutrašnji jednostavnije izvedbe, četvrtastog oblika, s dva krila.

Unutrašnjost ovih kuća u mnogome je jednaka prethodnima, ali ne i identična, jer se u ovim kućama primjećuju razlike u načinu života. U kućama s balaturom prizemlje je većinom korišteno za gospodarske svrhe, a na katu je bila kuhinja i soba. U kućama drugog tipa kuhinja je u prizemlju, tj. jedna strana kuće korištena je za kuhinju a druga za konobu. Na katu su samo spavaonički prostori.

Kuće s unutrašnjim stubištem ponekad su direktno na putu, ali u dosta slučajeva imaju pred kućom mali park umjesto dvorišta, što je češća pojava gradskih kuća, čije se prizemne prostorije ne koriste za gospodarske potrebe pa je parkić produžetak kuće.

Tribalj, Janjevalj

Neke imaju dvorište (gospodarsko) iza ili po strani kuće. To dvorište nema istu koncepciju kao kod kuća s balaturom, gdje je dvorište sastavni dio kuće.

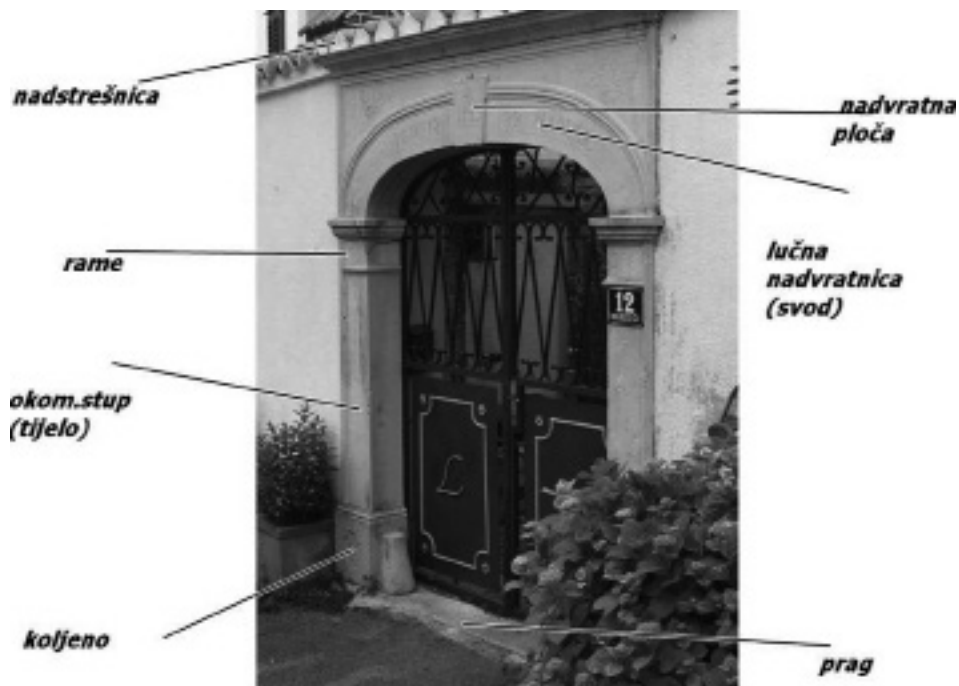
Kuće ovog tipa slične su kasnijim kućama ruralno gradskog tipa, čak i gradskog, samo što su obično manjeg volumena i rijetko se u njihovim prostorijama obavlja neka gospodarska aktivnost (zanatska radnja, ugostiteljski lokal, trgovina, ambulanta, neki ured i slično). U gradskim kućama postoje uvjeti za takve namjene prizemnog prostora, pa stambeni prostor imaju obično na katu.

Detalji na tradicionalnim kućama

U nastavku ćemo analizirati i opisati nekoliko zanimljivih detalja naših starijih kuća. Počnimo sa zidovima, koji su prava čitanka našeg narodnog graditeljstva. Tijekom istraživanja snimio sam preko tisuću detalja na zidovima i u njima registrirao kolektivno iskustvo građenja Vinodolaca. Na njima se najbolje vidi objašnjenje za pojam *tradicionalno graditeljstvo*, jer su rađeni po narodnim zidarskim običajima, sa znanjem i navikama koje su stečene praksom. Nikakvih pisanih pravila nije bilo, ali su poštovane pravilnosti zidanja stečene praksom i prenošenjem s koljena na koljeno. Složen je i težak posao odlomiti kamen sa stijene, prenijeti ga do mjesta gradnje, obraditi ručnim alatima, podignuti na mjesto i povezati s drugima. U ranijoj fazi gradilo se od lomljenih kamenih blokova ili onih nađenih u okolini. Zato su zidovi starijih kuća široki i preko 80 cm, širi u donjem dijelu, a sve uži prema gore. Ako su slagani bez vezivanja mortom, govorimo o suhozidu, ali ne nalazimo ih više na kućama, nego po ogradnim zidovima i gromačama. Već dosta rano vinodolski su zidari upoznali vezivne materijale sačinjene od pijeska i vapna, pa su sve starije kuće građene njihovom uporabom. Malter je korišten ne samo za povezivanje kamenih jedinica nego i za popunjavanje fuga (reški) i prekrivanje zida

Drugi zanimljiv detalj naših starijih kuća su kućni i dvorini ulazi, portali. Snimio sam nekoliko stotina portala, ali nisam našao ni dva jednaka. Svaki je nešto samo po sebi, jedinstveno, kao i osobe koje su ih gradile. A oni u najranije vrijeme nisu imali ni puno znanja kako naprviti kameni portal, a ni sredstava da to učine. Ksnije je bilo sve drugačije, jer su se izradom portala bavili ljudi vješti obradi kamena i specijalizirani za izradu portala.

Na slici je opis detalja portala, koji prilažemo da olakšamo razumijevanje povijesnih razlika koje se na portalima može uočiti. Stariji portali jednostavno su oblikovani, bez rane i koljena. Nadvratnica, ovalna ili vodoravna, stoji na kamenim stupovima, a ovi na pragu, dok kod novih portala razlikujemo više dijelova, kao što se na slici vidi. Stariji portali imaju jedan nadvod

Dijelovi portala

(nadvratnik), okomite blokove i prag, a noviji uz to imaju ramena i koljena, a nadsvod im je iz dvaju blokova. Stari portali nemaju nikakvih ukrasa, pa ni ploču u nadsvođu. Na slikama se zapaža da su stari portali rađeni jednostavno, tek oklesani s vanske strane i to dosta grubo. Noviji su filo klesani i odaju vještinu svojih majstora. Vidi se to na sljedećim kolažima, u kojima smo skupili veći broj primjeraka koje smo našli na terenu.

Portali na novijim kućama majstorski su oblikovani, pa se na njima jasno razlikuju nadvratni dijelovi, ramena, okomiti stupovi, koljena i pragovi. Na njima je nadvratna ploča, najčešće je na njoj Kristov monogram, godina izgradnje i inicijali (ili puna imena i prezimena) vlasnika.

Za treći detalj uzet ćemo krovove, koji također predstavljaju reprezentativni dio vinodolske kuće. Kuće su ovdje s krovovima na dvije vode, blagog nagiba, pokrivenih s kanalicama. Manji izbor krovova prikazujemo u ovom kolažu, ali s napomenom da je to samo mali izvadak iz fototeke od nekoliko stotina snimaka, na kojima su obuhvaćene mnogobrojne razlike. Kao i kod zidova i portala, i krovovi (ma koliko nam se čine sličnima) su vrlo raznovrsni, svaki ima nešto svoje, neki detalj u veličini, obliku ili nagibu, zabatnom zidu i prostoru pod krovom.

I najzad, nekoliko misli o unutrašnjosti starih kuća. Kao što je ranije rečeno, unutrašnjost starih kuća razlikuje se već prema tome radi li se o prizemnici ili katnici, s jednom ili dvijema etažama nad prizemljem. Prvobitno je kuća dijeljena na prostore za stanovanje i za blago, a kad je blago iseljeno u većini je zadržan gospodarski dio – konoba. Stambeni dio najprije je činio samo jednu prostoriju, u kojoj se cjelodnevno obitavalo, i to čitava obitelj (često s više generacija), a zatim podijelio na kuhinju i sobu (prostor za noćno obitavanje). U daljnjem razvoju između sobe i kuhinje ugrađen je hodnik (sala, predsoblje), iz kojeg se išlo i na kat, te u kojem je kasnije ugrađen zahod i kupaonica (u novije vrijeme). Ponegdje, u većim obiteljima, hodnik je služio i za noćenje, obično mladih članova.

Kad je kuća podignuta na kat prizemlje je ostalo za gospodarske potrebe a na katu su bile dvije prostorije, soba i kuhinja, kasnije ih je odvajao hodnik. Kad je dograđena etaža služila je za stanovanje sve brojnijih članova obitelji. Iskorišteni su i tavani, negdje za stanovanje (s unutrašnjim stubištem), a drugdje za sjenik (s vanjskim ulazom, iz dvorišta ili puta).

S vremenom su na nekim kućama shodišta zatvorena dozidavanjem novog prednjeg zida, pa je dobiven veći volumen kuće, a shodište se našlo unutar kuće. Nov je napredak bio kad je srušeno staro shodište, uklonjena masa kamena i otvoren donji dio kuće ili umjesto shodišta izgrađen novi prednji dio. Tada je blago posve iseljeno iz kuće, a kuća pretvorena isključivo za stanovanje, eventualno s konobom u dijelu podruma. Te kuće dobivaju već poneki element gradske arhitekture, te govorimo o ruralno-gradskoj kući.

Tradicionalne kuće bile su skromno namještene. U kuhinji je bilo ognjište s mapom, kasnije uzidani štednjak s pećnicom, a potom se u mnogim kućama našao metalni štednjak (kozica). Bio je tu i drveni stol, s klupom i pokojom stolicom, polica za suđe i ormarić, te (kameni) škaf. Sobe su imale krevet za dvije osobe, ormarić za rublje i stolić sa stolicom. Na hodniku je bila škrinja (ako je bila veća služila je i za spavanje). Domaćini su sami krečili svoje prostorije, i to vapnenim rastvorom, jer se boje javljaju kasnije. Činili su to često, pa su unutrašnji prostori uvijek odisali svježinom bijele boje.

Obnova starih kuća

Već od osamnaestog stoljeća, dolazi do obnove starih kuća i izgradnje novih. Pritom se uvažavaju nove prilike kako u pogledu promjena u načinu života i stanovanja, tako i u primjeni znanja i vještina građenja, te novih graditeljskih materijala. Obnova starih kuća tako dolazi istodobno kad i gradnja tzv. postruralnih i gradskih kuća, o kojima ćemo napisati nekoliko riječi i ako ne idu u red ruralno tradicionalnog graditeljstva.

Prilikom obnove starih kuća, bilo da je to u kasnom srednjem vijeku ili početkom novog, čak i u najnovijim godinama mnoge tradicionalne kuće obnavljaju se zadržavajući neke karakteristike starih kuća, kao što vidimo iz pretходnih dviju slika (prva iz Baretića, Grižane, a druga iz Dolca, Crikvenica). U mnogo slučajeva ostaje tradicionalna vanjska slika kuće, a promjene se događaju u interijeru i načinu života u kući i oko nje.

Kuće s gradskim karakteristikama grade se po novoj graditeljskoj shemi, te nemaju tradicionalnih karakteristika ni s vanjske ni s unutrašnje strane, nego su pripremljene za gradski način života i s uporabom novih materijala i tehnika građenja. U tim kućama nema ruralnih sadržaja, osim u nekih konoba, ali u prizemlju nekih je trgovina, ugostiteljski objekt, zanatska radnja ili neki drugi gradski sadržaj. Stanovi su u etažnim prostorima. Najviše takvih kuća nalazimo u gradovima Crikvenici i Novom, u većim obalnim mjestima, središtima dolinskih naselja i uz glavne prometnice. Takve se kuće vide u ruralnim sredinama, zajedno sa starinskim kućama, kao što je ova na slici u Blaškovićima (Grižane).

Krajem 19. stoljeća grade se moderne gradske kuće, a vlasnici su im domaći ljudi, bogatiji poduzetnici ili došljaci (bogatiji građani koji uviđajući komparativne prednosti mora i obale). grade kuće za odmor i zdravstveni turizam. Te su kuće u mnogome slične onima iz šireg okruženja, europskog tipa, čiji opis prelazi okvir ovog članka. Recimo samo da su neke od tih kuća sastavni dio naše graditeljske baštine, ne toliko po svojim vinodolskim karakteristikama, nego zato što su spomenici jednog vremena, našeg vinodolskog, kad se on otvarao prema Europi i činio prve, ali znakovite korake modernom turizmu.

Pitamo se, treba li pošto-poto čuvati starinu i sve joj podređivati ili otvoriti prostor za nove inicijative i poticati ih. Držim da bi loše učinili kad bismo zastavili razvoj vinodolske arhitekture, a to bi bilo i nemoguće. Svako vrijeme nosi nešto svoje u graditeljstvu i tome se ne možemo opirati. Razumno je da u svemu tome bude više obzirnosti i odgovornosti prema našoj graditeljskoj baštini, jer ako ona nestane ući će Vinodol u zaborav, a njegovi ljudi postat će siromašniji. Čak možda i materijalno.

Šteta je samo što tragovi starih kuća u nekim sredinama pomalo nestaju, odlaze u zaborav. Za primjer neka bude slika ove ruševne kuće u Novom, a takvih je na stotine, čiji su ostatci vjeran spomenik naše graditeljske baštine. Možda bi bilo uputno da se u svakom mjestu nekoliko takvih kuća stavi pod skrb lokalne samouprave (ako država to ne učini), obilježi ih se i opiše ukratko na spomen-ploči, kako su to za mnoge svoje spomenike učinili Novljani. Isto bi tako bilo umjesno da se suradnjom vinodolskih turističkih zajednica izradi album i vodič kroz vinodolsku graditeljsku starinu, koji će pomoći turistima da upoznaju ovaj kraj i u tome nađu zadovoljstvo.

Mala usporedba s graditeljskom starinom u drugim krajevima

U tijeku rada na projektu " graditeljske starine Vinodola" učinjeno je i manje istraživanje graditeljske kulture drugih hrvatskih krajeva, mediteranskih, podalpskih i panonskih predjela, te tražene sličnosti i razlike.

Poznato su razlike u graditeljstvu s obzirom na prirodne i kulturne osobitosti pojedinog kraja. Tako se razlikuju slavonske (posavske, podravske, baranjske) kuće od goranskih i ličkih, a sve one pak ponešto su drugačije od primorskih, a među njima i vinodolskih, ovisno o prirodnim (topografskim i klimatskim prilikama), te različitim prirodnim materijalima za građenje (kamen, drvo).

Razlike su i povijesno – kulturološkog karaktera, pa primorske kuće mnogo slične mediteranskim, a kontinentalne onima u podalpskim i panonskim povijesno-kulturnim sredinama. Primjerice, primorske su kuće od kamena, a kontinentalne od drva i cigala. Kontinentalne kuće imaju unutrašnje shodište na kat, ali i predvorja (ganak), koja su unutar gabarita kuće i ne služi komunikaciji na kat, nego su samo produžetak prizemlja. Naravno s malim izuzetcima.

Umjesto opširnih opisa priložit ćemo nekoliko slika, na kojima su razlike spram vinodolske kuće uočljive.

Ovo je drvena prizemnica, složena od drvenih blokova, a pokrivena bibercrijepom. Možda su tako izgledale i prve brvnare u našem vinodolskom kraju. Temelji ovakvih kuća su kameni, ali ima ih i da su pod kućom krupnije drvene grede, na kojima kuća leži, pa je pod kućom prazan prostor te kuća ne leži na vlažnoj zemlji.

Druga slika prikazuje slavonsku kuću s gankom. koji je dio prizemlja, pokriven produženim krovom. Ima prilaz bočno, a po sredini ganka je ulaz u kuću. Kuća je pokrivena također bibercrijepom. Krovne plohe su dosta strmog nagiba. Kuća ima tavan, s dvama malim prozorima na zabatnom zidu. Građena je od cigala. Donji dio je od kamena, kako bi se dobila veća stabilnost kuće i manja vlažnost.

Na trećoj je slici slavonska kuća s prostranim dvorištem, unutar kojeg kuća, štala i drugi gospodarski sadržaji vezani za poljodjelstvo. U dvorište vode široka vrata, za potrebe kolskog prometa. Ova kao i prethodna kuća građena je od cigala, a zid je prekriven malterom i obojan.

Tu je još jedna posavska kuća, s čardakom. U donjem je dijelu građena od cigala, a u gornjem od drvenih planki. Razigrana je krova, odnosno ima ih više različitih po izgledu i položaju. Prekriveni su bibercrijepom.

Slične ovima su i kuće podalpskog i panonskog kraja, ali smo ih našli i u Njemačkoj i drugim europskim krajevima, jer sve pripadaju sličnom povijesno- kulturnom okruženju.

Drvena prizemnica, složena od drvenih blokova

Slavonska kuća s gankom

Slavonska kuća s prostranim dvorištem

Posavska kuća, s čardakom

Na kraju

U vinodolsku graditeljsku kulturu ide i tzv. postruralno, novovjeko i turističko graditeljstvo, pa je danas oku pristupačna široka graditeljska lepeza, od ruševina prvih potleušica i kuća s balaturama do modernih kuća, koje vinodolsku graditeljsku stvaranost čine prepoznatljivih europskih karakteristika. Prvi počeci gradnje stabilnog krova nad glavom učinili su hrvatski doseljenici prije tisuću godina. Kroz to vrijeme dogodile su se mnogobrojne promjene u ruralno-urbanoj geografiji vinodolskog kraja, načinu stanovanja i uređenju ambijentalnog prostora, u gradnji kuća i njihovom održavanju. Ako se, primjerice, uspoređi situaciju s kraja 19. i kraja 20. stoljeća, vidi se golem napredak, jer n je a kraju 19 stoljeća to bila ruralna sredina s prvim znakovitim prodorima urbanizacije, u kojoj je dominantna bila tradicijska kuća, a danas je to moderna urbanizirana sredina, s još prisutnim ruralnim sadržajima s kućama širokog registra, od porušenih starih kuća do najmodernijih građevina. Vrijeme (skoro tisuću godina), priroda (potresi, nevremena raznih vrsta, geološke promjene itd) i čovjek (svojom aktivnošću i neaktivnošću, nemarom) pridonijeli su da graditeljska starina sve više nestaje. Vrijedi ona mudra izreka: *što čovjek zaboravi priroda i vrijeme uništava*. Ali, ma koliko bilo nemara, ta baština nije uništena, u njoj se stalno nešto događa, popravlja, dograđuje, preinačuje, stvara novo; ona raste, svakim je danom u njoj nešto novo. Pri svakom novom posjetu nekom našem selu našao sam nešto novo, nešto se uvijek događalo. Ne uvijek kako valja, planski i smisleno, odgovorno i brižljivo. Poštovanje zaslužuju oni građani koji imaju obzira prema toj osebujnoj ljepoti našeg starog graditeljstva, kojima valja zahvaliti da ona i dalje opstoji kao povijesno – kulturno i etnografsko dobro, kao muzej graditeljstva na otvorenom, u našem lijepom vinodolskom kraju.

Najgora je stihija, a ona je prisutna uz svu regulaciju građenja i korištenja prostora (zakoni, uredbe, prostorni planovi, dozvole za građenje i slično), jer državne i lokalne samoupravne institucije ne djeluje na dovoljno legitiman način, spore su i neučinkovite. Osim toga sve je prisutnija rasprodaja prostora i starih građevina i njihovo korištenje sa snažnim profilerskim namjenama, pri čemu se zapostavljaju povijesno – kulturna dobra i prirodna svojstva prostora. Zbog toga Vinodol gubi svoju osobnost, ono što ga je činilo posebnim i privlačnim, kako za ljude koji u njemu trajno žive, tako i za turiste. Može li se to zaustaviti? Vjerojatno ne, ali se može kontrolirati i razumno voditi kako bi se povezala povijesno – kulturna tradicija i novine, pa Vinodol ne bi izgubio svoju prepoznatljivost u širem europskom okruženju.

Literatura

- Antić, Stanko, (1998), Selce od rimske lučice do modernog naselja, Selce
- Antić, Stanko, (2008), Župa svetog Petra i Pavla, Bribir
- Brozović, Brozo, (1938), Vinodolska knežija, Zagreb
- Demonja, Damir, (2007), Romaničke crkve u Istri, Zagreb
- Deković, Duško, (1997), Graditeljstvo Novog Vinodolskog, Novi Vinodolski
- Hirc, Dragutin, (1993), Hrvatsko primorje, Zagreb, pretisak, Rijeka
- Hrvatskoj 1244 – 1786, Globus, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1989, str. 95.-109.
- Klaić, Nada, (1971), Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb
- Klaić, Nada, (1988), Vinodol od antičkih vremena do krčkih knezova...HA, Pazin-Rijeka
- Klaić, Nada, (1976), Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb
- Laszowski, Emil, (1923), Gorski kotar i Vinodol, Matica hrvatska, Zagreb
- Margetić, Lujo, (1990), Rijeka, Vinodol, Istra, studije, Rijeka
- Matejčić, Radmila, (1988), Sakralna i profana arhitektura na području stare župe Vinodol, Vinodolski zbornik br. 5, Crikvenica
- Matejčić, Radmila, (1983), Pregled kulturno – povijesnih spomenika Vinodola, Vinodolski zbornik broj 3, Crikvenica
- Mohorovičić, Andre, (1992), Graditeljstvo u Hrvatskoj, Zagreb
- Mohorovičić, Andre, (1957), O analizi pučke arhitekture, Bilten JAZU, god.V, broj 1
- Mohorovičić, Andre, (1957), Problem tipološke klasifikacije objekata starovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, Ljetopis JAZU, knjiga 62, Zagreb
- Muler, Wernwe i Vogel, Gunter, (1999), Atlas arhitekture I, Zagreb
- Munić Buer, Vesna, (2005), Sakralna arhitektura istočnoistarskih komuna od 12. do 18. stoljeća, Zagreb
- Pavličević, Dragutin, (1983), Gjurro Szabo o Novom i okolici, Vinodolski zbornik, broj 3, Crikvenica
- Strčić, Petar, (1995), Povijest, Novi Vinodolski, monografija, Novi Vinodolski
- Uremović, Vladimir, (2002), Pavlini u Crikvenici, *Adamić i Ustanova u kulturi Dr. Ivan Kostrenčić*, Rijeka - Crikvenica
- Zoričić, Krsto, Toponimi Novog Vinodolskog, Novljanski zbornik, broj 3
- Slikovni prilozi: Stanko Antić, web, katalozi i privatne zbirke nekih građana.

Summary

Stanko Antić, PhD **TRADITIONAL CONSTRUCTION IN VINODOL**

The article surveys the historical-cultural heritage of Vinodol, construction in particular. The attention is mainly paid to the traditional, medieval house, especially the old house with exterior stairways (so called "balatura"). House is

considered within the integral environment, i.e. with yard, plot and village milieu. The article's inquiry focuses on the life of Vinodol peasants and the issue of such a particular house design. A historical perspective of Vinodol construction has been demonstrated through five strata, as follows: a single-storey house (stone hovel), a house with more storeys and exterior or interior stairway, a post-rural house, a city house and, finally, a tourist house. The article is a part of the report on the research of Vinodol construction heritage. The author included his detailed photographs of the majority of old Vinodol houses, along with the particulars of old architecture, as well as the results of his thorough literature and web research. This thematic is the subject of the author's book, soon to be released.